

Митрополит АМФИЛОХИЈЕ (РАДОВИЋ)*

УЧЕШЋЕ СВЕТОРОДНЕ ЛОЗЕ ПЕТРОВИЋА У ЖИВОТУ ЦРКВЕ И НАРОДА БОГОСЛОВЉЕ ЕПОХЕ ПЕТРОВИЋА

Седам Петровића су као седам Влашића седам звијезда које, свака на свој начин, обасјава триста година историје Црне Горе и шире од ње. Петорица од њих су били митрополити, а двојица свјетовни владари, но сви су оставили иза себе дубоког трага, неко више а неко мање, како у животу државе тако и у животу Цркве.

Оно што је, на првом мјесту, карактеристично за њих и њихову епоху је сте однос народа, Цркве и државе успостављен како у њиховим личности тако и у самој Петровићкој владарској лози. Иако је по предању теократија у Зети односно Црној Гори заснована на завјештању Ивана Црнојевића, у правом смислу ријечи о њој се може говорити тек од времена Владике Данила Петровића и његових насљедника Петровића. То предање, нимало случајно, помиње Владика Сава у свом писму Дубровчанима: „Ви знате како је било од старина от последњег нашег принципа Ивана Чернојевича да је ови пук черногорски вођен митрополитима цетињскијема”.¹

Као што с правом тврде неки историчари теократија епохе Петровића није била теократија средњовјековног папског типа, која се у Римској цркви задржала и до данас на одређени начин: То је тип теократије заснован на теорији псевдоконстантиновских Декреталија „о два мача” (духовном и свјетовном) богоповјереним римском епископу. Плод тог типа теократије је и савремена папска држава Ватикан.

Петровићка теократија није настала ни борбом за власт. То бреме свјетовне власти наметнуле су цетињским митрополитима и Цетињској митрополији саме историјске околности. Наиме, Митрополија је послје пада Зете (1499) остала једина неразорена установа око које се народ сабирао и

* Митрополит Црногорско-приморске митрополије.

¹ Ј. Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685-1782)*, Цетиње 1956, стр. 331; Ср. Др Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске цркве*, друга књига, Минхен 1966, стр. 246.

могао сабрати. Тај тип теократије појавио се на православном Истоку у временима нестанка држава. Тако је већ у XV вијеку Цариградски патријарх преузео улогу етнарха и заступника хришћанских народа у Отоманском царству. Исту ту улогу имао је неколико вјекова и Пећки патријарх. Слабљењем Пећке патријаршије, нарочито послје Сеобе под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем (1690), односно њеним укидањем (1766), ту улогу патријарха преузимају Цетињски и Карловачки митрополити. Код црногорских митрополита та улога је постала још израженија, нарочито од времена владике Данила. Разлог за то је чињеница да је Митрополија цетињска постала језгро за обнову државности а митрополит Данило преузео улогу обновитеља „славеносерпског царства”. Није случајно да је Василије Петровић једини од свих епископа Пећке патријаршије добио титулу „егзарха српскога трона пећкога” (1750).

Иначе, идеја обнове Душановог царства нигдје није толико била очувана и присутна колико у Црној Гори. То потврђују не само дјела митрополита Петра II Петровића Његоша него и свеукупно „царско предање” сачувано у народном памћењу, у икони и оскудној писаној ријечи прије Његоша. Не треба изгубити из вида да је једино у цетињском „Молитвослову” из 1495. г. штампан и тако дугорочно сачуван „Чин на постављење кесара и деспота”, као и „молитве на Сабору кнезова који треба да приме велику власт од цара”.² То је утолико значајније што се ти чиновници штампају у штампарији Црнојевића више од сто година послје нестанка последњег цара Немањића! Занимљиво је да су у том истом црнојевићком „Молитвенику” (Молитвослову) записане и штампане молитве „које бивају на Великом сабору, када патријарх одлази на пут и када се враћа”.³ Цетиње је иначе било везано за Пећку патријаршију на још један непосреднији начин: на њему се налазио патријаршки метох Пећког патријарха (данашња зграда старе Богословије са околним земљиштем и бунаром које и данас катастарски припада Патријаршији).

То царско и патријаршко предање чувано је и у народној пјесми и предањима народа темељеним на временима славних Немањића и Хребељановића („весели се праху Немањића, Немањића и Хребељановића” – тим ријечима сердар Вукале започиње „Лажног цара Шћепана Малог”). То предање је наставак и продужетак још старијег предања и историјске праксе остваривања „сагласија” између „свештенства” и „царства”, Цркве и државе. Његови коријени су библијски, старозавјетни, из времена Јудејског давидовског царства, пресађени, нарочито од времена цара Константина и цара Јустинијана, на Источно Ромејско царство (Византију). Својим „Законом правилом” Свети Сава, први српски архиепископ, пренио га је на српску

² *Молићвеник Ђурђа Црнојевића 1495/96*, Подгорица–Цетиње, 1993, стр. 227-228.

³ Исто, стр. 229.

средњовјековну државу. По првој новели – „заповиједи првој од нових Јустинијана цара” коју је Свети Сава уврстио у овај свој Номоканон (његов најстарији препис сачувани, писан је на Иловици, за Манастир Св. Архангела на Превлаци, тј. за Зетског епископа Неофита 1262. г.) – „велики су изнад других дарови Божји људима даровани од Вишњег човјекољубља: свештенство и царство. Прво да служи ономе што је божанско, друго да влада и да се брине о ономе што је човјечанско. Од једног и истог начела обоје производи и украшавају људски живот”.⁴ Када ово двоје обавља своју дужност правилно, остварује се, по ријечима цара Јустинијана, „сагласије неко благо, све што је добро за људе и што дарује живот”.⁵

Петровићи су прожети управо тим самосазнањем и призивом да обнављају то Источноромејско „благо сагласије” између Цркве и државе у његовом средњовјековном српском облику, као и увјерењем да су они његови насљедници и чувари. *Владика Данило Пећровић* (1697-1735) је био први од њих који је ту идеју обнове изгубљеног Српског царства и његовог поретка оживио и обновио. То се види не само по његовом познатом потпису „Данил Владика Цетињски Његош, војеводич Српској земљи” (Запис 1732. г.),⁶ него и из цјелокупног његовог дјелања као митрополита и господара. Занимљиво је у том контексту да се он потписује не само као „Владика цетињски”, него и као „митрополит скендеријски” односно „албански” јер како он пише Јеролиму Букију (1711) „Албанија је наша баштина”, „то је наша земља”.⁷ Оно што је нарочито карактеристично за владика Данила јесте његова замисао да се царство обнови под скиптром православног Руског цара, који, по њему, треба да буде „ако Бог да, грчки, српски и бугарски император”.⁸ Истичући да му је Христос Бог даровао „у Црну Гору и у Приморје и у Брда 200 главарах и властеличићах” а да је он „сам Москов, Москов, Москов”, додаје: „а чи ја, тога и сва земља” (1713, Писмо своме брату Раду).⁹ Познато је да је он први од црногорских митрополита који је успоставио живе везе са Русијом и са Светим Синодом Руске цркве и тиме трасирао политику својих насљедника митрополита и свјетовних господара (књаза Данила и краља Николе). То његово успостављање веза са Русијом одиграло је пресудну улогу у животу Црногорске митрополије и црногорске државе све до двадесетих година прошлог вијека.

⁴ *Законо правило или Номоканон Светиога Саве*, Иловички препис 1262. г., фототипско издање, Дечје новине, Горњи Милановац, 1991, 213а.

⁵ Исто.

⁶ *Пећровићи, њисци, духовници, владари*, том I, Подгорица, 1997, стр. 93.

⁷ Исто, стр. 32.

⁸ Исто, стр. 26.

⁹ Исто, стр. 32.

Митрополит Данило је такође био у живим и органским везама са Пећком патријаршијом. Рукоположен је у Сечују 1700. од избјеглог пећког патријарха Арсенија III Чарнојевића, за кога сам каже да је био „свети човјек”, „али је побјегао напустивши своје сједиште због страха од турске силе”, и да је био „вољен од Бога и владара”, ћесара и руског цара.¹⁰ По старом обичају, како записује и Вук Караџић, зетске а потом цетињске митрополите посвећивао је пећки патријарх који је „обично у седам година долазио једном у канонске посјете у ову епархију”.¹¹ Тако је и за вријеме владике Данила „по старозаконому обичају, а највеће по закону Божију” дошао у визиту Црногорској митрополији патријарх пећки и боравио у Брдима и Зети (1726).¹² Иначе владика Данило се трудио да „влада мир и љубав међу светим црквама”.¹³ Иако је његово образовање било искључиво манастирско, даде се закључити на основу његовог дјеловања и списка, нарочито бројних сачуваних писама, да је он добро познавао црквени поредак, да је био добар зналац Светог Писма и богослужења и да се ревносно трудио да људске односе утемељује на моралним еванђелским начелима. Личност Христова и његова наука, закон Божји, покајање и праштање били су основна начела његове проповиједи и служења богу и народу. Како сам каже у једном свом писму „попу Михаилу и осталијем главарима (1704)”, „он не храни жене и ђеце, но се труди и по ноћи и по дневи да што обнови на први темељ”.¹⁴

Своју теократску власт владика Данило као и његови насљедници темеље на духовном и моралном ауторитету Цркве и свом личном угледу, користећи при том и позивајући се на традиције старе српске државе као и на ауторитет московског цара. По самој природи ствари био је и у сталном контакту и са млетачким властима, некад са њима сарађујући а некад се и сукобљавајући. За оружје је имао, како сам каже у писму Зану Грбичићу, „глагол Божи”.¹⁵ Користећи моралну снагу Цркве и своју, без средстава принуде трудио се читавог живота да мири завађене, да на правди Божјој и љубави изграђује живот повјереног му народа. Свјестан дубоко анархичности свога народа и не малих његових порока, прибјегавао је, као и његови насљедници, нарочито Свети Петар Цетињски, клетви и проклетству, утемељујући снагу своје ријечи на Божанском ауторитету. Он зна да је „завист од ђавола а мир и љубав од Бога”, зна да су „људи кржави и иједци”, да с „Бога не боје, а господи до руке не доходе, који би их спријечили да

¹⁰ Исто, стр. 38.

¹¹ Др Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске цркве*, књига друга, Минхен, 1966. г., стр. 249.

¹² *Петровићи, њисци, духовници, владари*, том I, стр. 53.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто, стр. 21.

¹⁵ Исто, стр. 19, 20, 21.

зло не чине”.¹⁶ Зато савјетује, позива на мир и помирење, на правду и праведно понашање према другима, тражи помоћ од разборитих да мире неразумне, па каже: „но чините мудри да се не кољу луди, зашто није за невољу него од махните памети”.¹⁷ Страшна је његова клетва на оне христијане који су му својом пљачком туђега, црквене милостије, оцрнили образ, „који цркве разбијају, и калуђере деру и милостињу отимају”: „да им Бог не да ниједнога добра, ни напретка, но их свуд рђа ћерала и стизала да се познају међу људма као и црна овца међу бијелима... да пушти на њих Господ Бог огањ с небеса да их сажеже, и њих и њих проклети дом”. Па и они који таквима помажу и штите их „да буде ш њима проклет и отлучен од Цркве Божје и закона християнскога”; а и попови који буду таквима „посла црквонога оправљали”, биће проклети и лишени свештеничког чина.¹⁸

Владика Данило налази „три идола” у Црној Гори: „један идол прељубодјејаније, други идол среброљубије, трећи идол грабљеније и крвопролитије, и докле се гођ која грана не отсијече овијема идолима, не може бити мира ни љубови помеђу народи”.¹⁹ У овој својој анализи коријена људских и народних порока владика Данило сљедује вјековно искуство Отаца Цркве Истока. Светоотачко је и библијско и његово објашњење узрока људског страдања. Страда се „гријека ради наших”.²⁰ Страдање је, међутим, како би рекао његов потомак и насљедник владика Петар II, „крста добродјетел”. Тиме он објашњава и узрок гоњења невиних и праведних (у писму Јовану Пушкарју, 1714) сузе сирота и удовица. Таквог страдања на правди Бога било је одувјек „и биће га до скончанија вијека”...”и не могу све оне прве Оце споменути који пострадаше и изагнани бише ради православне вјере”.²¹ Од гријека се спасавамо покајањем, а вјечну славу после смрти задобијамо ако часно и славно погинемо, као што су то учинили „кнез Лазар и Милош Обилић, који уби цара на Косову, и погину са својим господарем и са његових седам хиљада бораца”.²² Очевидно је да идеју Косовске жртве и Завјета, храбре смрти показане „за пресвету вјеру”, која је истовјетна по њему са „следовањем Христу” управо од Владике Данила преузимају сви потоњи Петровићи, нарочито Петар II, а Владика пак Данило је њу преузео од својих претходника из живог народног памћења.²³ За разлику од те праве, пресвијетле вјере православне он турску вјеру, у Запису о истрази поту-

¹⁶ Исто, стр. 20, 21.

¹⁷ Исто, стр. 20.

¹⁸ Исто, стр. 22.

¹⁹ Исто, стр. 33.

²⁰ Исто, стр. 34, 36.

²¹ Исто, стр. 34.

²² Исто, стр. 36.

²³ Исто, стр. 36-37.

рица (1707), назива „пасјом вјером”, завршавајући Запис ријечима: „И буди слава ва вјек Богу који нас чува од пасје вјере”.²⁴ Своје вријеме и своје савременике Владика слика мрачним бојама: „Све се обрнуло наопако и уђаха је чловјек на чловјека”.²⁵ Толико се, по њему, зло на „лудој земљи” намножило, па и међу крштенима, да му се чини како се испуњују писма која уче „да су ово зла последња времена и последњи непокорни и умом растљени народ”.²⁶ Само живот лични и народни који се зида „на темељу учења љубави Христове” и испуњавање „заповиједи прави” воде у Царство небеско.²⁷ Најпрва и најбоља заповијед Христова је љубав, зато је и сваки пастир за своју паству дужан душу положити и умријети.²⁸

Његово добро познавање хришћанског учења и етике даде се објаснити највјероватније његовим познавањем богослужења са којим је од дјетињства срастао у цетињском манастиру. Отуда је и његов језик простонародни, али истовремено препун библијских и богослужбених ријечи и изрека. И иначе не само његов него и језик његових сљедбеника заслужио би посебно проучавање. Да му је блиско и познато и канонско предање Цркве, допрло до њега преко Законог правила Светог Саве, о томе постоји не мало свједочанстава у његовим писмима и начину његовог организовања црквеног и народног живота. То се види између осталог и из писма Антонију Бембу, провидуру, у вези с клеветом неке недобре жене на попа Стефана, у коме он тражи „грацију” од провидура односно рјешење законско онако како допушта „Господ Бог и света мати Црква и апостолска и Светих отаца правила”.²⁹

Мийроџолић Сава Пејтровић (1735-1782), његов наслѣдник, сматра такође себе чуварем „завјештања” Црнојевића и свих својих претходника епископа и митрополита Зетских и Црногорских. Он зна и према томе се управља да су „бискупи овојзи крајини вазда били глава и биће”.³⁰ Владика Сава је био човјек практичног ума и резоновања, без већег богословског и другог знања. У његово вријеме је Пећка патријаршија нарочито послјије сеоба под Арсенијем IV Шакабентом (1738) долазила у све тежи и безизлазнији положај да би (1766) турским ферманом била и укинута. С друге стране, и он се суочавао са сталним унутарњим раздорима, као и са непрестаним притиском прозелитским и политичким Млетачке републике. Услужан према провидуру, понекад и до понижавања („цјеливамо ваше скуте” –

²⁴ Исто, стр. 23.

²⁵ Исто, стр. 89.

²⁶ Исто, стр. 60.

²⁷ Исто, стр. 55.

²⁸ Исто, стр. 92.

²⁹ Исто, стр. 76.

³⁰ Исто, стр. 113.

писмо Марку Кверину, 1740),³¹ он понекад знаде и да се одлучно одупре („и нека мене не пријети нитко! С помоћу божјом ја се мало бојим докле су ми дванајест хиљада Црногораца што имам у државу моју” – писмо истом провидуру, 1742). Мирни и тихи владика Сава имао је проблема и са својим динамичним синовцем „младим Владиком” Василијем, који је често без његовог питања и знања улазио у ризичне подухвате, и то чак и прије него што се завладичио. Ни он нема „тамнице ни гвоздијих”, да би њима казнио оне који се међусобно кољу и убијају, а они „наук и сјет мало слушају”.³² Као и његов претходник носи се са унијатском пропагандом латинских фратара у Приморју. Нарочито су били агресивни фратри „који су на оток под Кртоле”: „вљеру нашу псују и не стимају ни зашто, муче христјане и кршћане”. У Кртоле и Луштицу није било „од старине ни једнога латинина, но све христјани от нашега закона” (ово разликовање римокатолика као *латина* од православних као „*христјана*” потиче још из Душановог законика, 1346). Сад, каже Владика (насиљем и пропагандом, то не може написати провидуру) има и латина, што њему не смета, али додаје са огорчењем: „Закон је ваш свет и добар, ма нијесмо ни ми погани, нијесмо Турци, но смо крштени у закон свет и добар грчаски, и ми стојимо на подументу (темељу), како нам заповиједа Црква восточна”. Зато тражи покорно од провидура да им заповиједи „нека стоје с миром, нека пук не муте... нека с миром благоју, и пију и почијевају...”³³

Поред тог прозелитичког насиља фратара владика Сава се суочавао и са спречавањем да врши визите, канонске посјете Приморју, па се због тога обраћа „пресвијетлом и преузвишеном” изванредном провидуру Марку Кверину (1740-1741) следећим ријечима: „Не сметају се Богу молит ни цари ни краљи који нијесу крштени, а камоли ће сметат који су крштени”. Он има „државу нашу што су наша прва браћа бискупи држали”, али се нада да ће му провидур дозволити да врши службу Божју и у његову „државу”.³⁴ И за њега је Православље „славна вјера и закон прави” а на оне који лажу, па макар и он то био, призива клетву да их „убије Бог и вјера”.³⁵

Владика Сава се не једном жали „на труд и муку” које има „међу овом дивљом крајином”.³⁶ Труди се да „учини” мир међу Черном Гором и Херцеговином, са Млечанима, са агама подгоричкијем и спушкијем – „да учинимо и ш њима мир и вљеру, нека је крајина сва у миру”.³⁷ Он је „научио

³¹ Исто, стр. 115.

³² Исто, стр. 103.

³³ Исто, стр. 108.

³⁴ Исто, стр. 119.

³⁵ Исто, стр. 125, 121.

³⁶ Исто, стр. 136.

³⁷ Исто, стр. 141.

трпљет”; носи се са људима „који не знаду за Бога ништа, ни за грехоту ни за срамоту”; живи у времену кад је „устајала неправда на правду”, па никакво чудо што записује горку ријеч провидуру Винченцу Гритију (1748): „ми смо и печени и варени међу овом крајином”.³⁸ Библијско морално начело по коме проливена праведна невина крв – „вапије од земље у Бога” за Божјом осветом, начело је и владике Саве.³⁹ Кад нема другог избора да спријечи зло, и владика Сава прибјегава проклетству и анатеми.⁴⁰ Владика Сава се стара о миру међу свима, брине о сиромасима и штити њихова права, брани правду, светињу брака и слободу опредјељења и избора. То се нарочито види кад се тиче избора вјере. По њему, од како је објављена „света вјера нова од Јерусалима”, њој врата адова одољети неће и не може. Поштујући вјековни црквени поредак он штити и брани своју црквену област од смутљиваца који долазе са стране, било да се ради о смутљивцима калуђерима православним који долазе из других крајева у његову епархију било да се ради о унијатском насиљу латина, о „црковним злотворима”, који уносе мржњу и раздор међу браћом.⁴¹

Такви смутљивци су „противни Цркви католичанској”, под којом он подразумева, ако је судити по његовом писму изванредном провидуру Антонију Мору (1755), како „закон грчаски” (Православну цркву) тако и „закон римски” (римокатолицизам). Позивајући се на допуштење Републике Млетачке да он има власт („област”) над црквама и црквеним службеницима и над свим народом који се налази у закону грчаском у и Приморје и у Скендерију (Црну Гору), он се супротставља насиљу над женом која се „добровољно обратила у закон грчаски” ради удаје. Супротставља се онима који би хтјели „гркиње силом у рај повест” и „силом их силовати”. Он наводи да је у његово вријеме било много више оних који су се „њиховом вољом и вашом науком без икаква нашега знања и пристанка” латинили. Тадашњи фратри приморски који су насиљем латинили православне нијесу их звали да су „закона грчаскога него от закона сћавунскога шизматици”. Протестујући против тога, владика Сава каже: „Ми какви смо гођ, истини познаној нијесмо противни, ни закон римски хулимо, а бољему веселимо се да ћемо бити уједно како смо и били”, па томе додаје карактеристично да он „закону и римском у и грчаском наноси свако поштење једној Цркви католичанској коју не дијелимо ни можемо”.⁴² Позивајући да свако без насиља држи свој закон, било римски или грчаски, додаје: „Ја их оба почитујем и свете држим и онога ко их право држи он је свет и добар, него је мало та-

³⁸ Исто, стр. 149, 156, 157.

³⁹ Исто, стр. 159.

⁴⁰ Исто, стр. 176.

⁴¹ Исто, стр. 178/9, 174.

⁴² Исто, стр. 177/8.

квијех, но се сад ово све с лажом живи и влада”.⁴³ При томе се још једном обраћа истом провидуру ријечима: Нека не срамоте вљеру свету грчаску да не буде која кавга”.⁴⁴ Колико је овај „екуменизам” био лично опредјељење самога митрополита Саве а колико изнуђен притиском и околностима под којима је живио – остаје питање за дубље и свестраније проучавање његовог богословља и времена у којему је дјелао и радио.

У његово вријеме не само он него и неки други архијереји Пећке патријаршије, као нпр. митрополит карловачки Павле Ненадовић, позивали су се на „свету вјеру нову од Јерусалима”, на Сионску јерусалимску мајку Цркву свих Цркава. То није било ни мало случајно. Будући да је тадашња Цариградска патријаршија, нарочито послје великих сеоба под Арсенијем III Чарнојевичем (1690) и Арсенијем IV Шакабентом (1738), под отоманским насиљем и притиском, постављала у Пећи Грке патријархе и припремала укидање Пећке патријаршије, њени епископи су почели да се позивају на Јерусалимску мајку Цркву свих Цркава, па међу њима, ево, и митрополит Сава, као своју заштитницу и као на изворну Цркву свега Хришћанства. Бранећи тако своје храмове и своја права у Приморју од латинског насиља, тј. од оних који хоће да узму и цркве „које су вазда наше биле” (као нпр. „света Госпођа у Жањиц”), уз горку ријеч: „нијемо ни ми ђаволи но крсћани”,⁴⁵ Митрополит Сава се осјећа одговорним и за права и јединство угрожене Пећке патријаршије, којој је вјековима припадала и сама његова Митрополија. Тако, кад је коначно послје великих невоља у првој половини XVIII вијека, укинута Пећка патријаршија (1766), управо је његова „рука која предаје у име свих архијереја славено-сербских, као најстаријег и никаквој власти подложног” архијереја Пећке патријаршије, постављањем на упражњену пећку столицу некога рускога митрополита или Србина архимандрита Авакума, који се тада налазио у Русији.⁴⁶ У циљу одржавања контаката са Руском црквом, односно са Светим Синодом у Петровграду и са царском влашћу, и сам је ишао у Русију, као и његов претходник владика Данило, а слао је и владiku Василија „за после наше црквоне и за нашу сиромаштину”.⁴⁷ У његово вријеме је у Црну Гору долазио и посљедњи патријарх пећки Василије Бркић, послје свога бјекства из заточеништва са Кипра и бјекства из Пећи, гдје је требало да буде убијен од пећког паше. Он је из Црне Горе (Пећка патријаршија је имала и свој метох на Цетињу, у њему је књаз Никола основао прву Цетињску Богословију; у истој згради,

⁴³ Исто, стр. 179.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто, стр. 181.

⁴⁶ Др Љубомир Дурковић–Јакшић, *Митрополија Црногорска никад није била аутокефална*, Београд–Цетиње, 1991, стр. 24/5.

⁴⁷ *Петровићи, њисци, духовници, владари*, књ. I, стр. 201.

тзв. старој Богославији, и данас је смјештен дио Богословије а земља катастарски и сада припада Пећкој патријаршији), отишао у Русију гдје се и упокојио (1770) и био сахрањен напореда са митрополитом Василијем Петровићем у Лаври Александра Невског.

Иначе Владика Сава исповиједа основне истине хришћанске православне вјере. Он заснива своју вјеру на истини „трисостојног божанства: Бога Оца, Бога Сина и Бога Духа Светога, свјетлости која превасходи сваку свјетлост. Тројични Бог је створио све из ништа: небо и земљу, видимо и невидимо творење, а најпослије човјека, разумно творење. По њему од првог човјека Адама до Мојсија служио је природни закон, без писма и закона, тако што су људи били просвећенога разума од Бога. Син Божји је дошао на земљу ради искупљења рода човјеческога. Три божанске личности су дале Мојсију други, писани закон, који је претходио, трећем закону, Јевангелију, који ће служити до нестанка свијета. У тај закон спада Јевангелије, Апостол, седам сабора васељенских, шеснаест помјесних, судови царски који су у стари Рим судили, који су судили у нови Рим Константинопол на основу онога што је писано од Бога и од Цркве источне и западне. На том закону је заснована и светиње брака, који да би био склопљен, предпоставља слободну вољу и пристанак оца, мајке и ђевојке.⁴⁸ Ни Бог ни Црква не благосиљају вјенчање силом на срамоту. У Цркви је засновано све на слободи, добру, миру и милости Божјој и чини се у име Христа Бога.⁴⁹

Митрополић Василије Пејровић, братучед и сапрестолник Владике Саве (1750-1766), био је по много чему динамичнија и немирнија личност од њега. Код њега је присутнија и државотворна идеја, утемељена на аманетима „от времена старе господе сербске, а најпослијед од г-дина Ивана Чернојевића”.⁵⁰ Владика Василије је постао присутан у животу Цетињске митрополије и Црне Горе већ као намјесник Митрополита Саве, десетак година прије неголи је изабран и хиротонисан за епископа (1750). То се јасно види из његовог списка „Књига за Черногорце – ва Сенат Венетски” (1744). У тој „књизи”, која није била по вољи Владици Сави, он предочава Сенату венетском своју замисао о Црној Гори као „општем збору народа”, који живи „у турској граници” и не признаје Турчина за господара. Тај народ је „закона правога гречаскога свете Цркве јерусалимске”. Он се управља по праву и по суду „светепочившијех краљевах сербскијех”. Тим народом, у име одсутног Митрополита Саве Његуша Петровића, који је тада ради црквених послова био у Русији, влада он као његов намјесник. Иначе митрополит Скендерије и Приморја чија је столица на Цетињу, влада тим народом „не само црквеном влашћу, но и мирском”, а по потреби сви се ску-

⁴⁸ Исто, стр. 232.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Исто, стр. 321, 273, 274.

пљају под његов барјак, кад им он заповиједи да крену у помоћ хришћанима против поганина Турчина.⁵¹

Своју историософску и државотворну идеју Владика Василије најјасније излаже у својој „Историји о Црној Гори”, штампаној у Москви (1754). Називајући у њој себе „пастирем славеносрпскога црногорскога народа”, потписује се као „смјерни митрополит црногорски, скендеријски и приморски и трона српскога егзарх”.⁵² Има се утисак да он, на основу титуле „Егзарха српскога трона пећкога” (Она му је записана и на гробу у Санктпетербургу), даје посебно мјесто Црногорској митрополији међу другим епархијама Пећке патријаршије не само у црквеном смислу него и у државотворном. За њега она као да би требало да има исто значење са древним титулама „херцога” и „војвода” које су носили српски краљеви, Црнојевићи и др. Описујући у својој *Историји* положај пређашњих владара земље црногорске са прилогом „светих царева и деспота”, он сматра да су праведним Божјим допуштењем Турци завладали „српском земљом” због гријеха учињеног убиством „праведног младог цара Уроша”.⁵³ Очевидно је да Владика Василије своју визију обнове славеносрпског царства заснива на слави династије Немањића. Користећи Мавра Орбинија, нарочито друге књиге цароставне, чуване у древним српским лаврама, он везује поријекло родоначелника ове лозе Стевана Немање за кнеза Белу Уроша, који је поријеклом од породице Ликинија Мучитеља и сестре цара Константина Великог Теодоре.⁵⁴ Какав значај придаје Владика Василије лози Немањића види се и по томе што за њих везује како поријекло Балшића тако и Црнојевића.⁵⁵ Такође посебно мјесто даје и „самодршцу цару Лазару” и његовом потомству, као и Косовској бици, на коју је Балша три дана закаснио. Све оно што је послужило Петру II Петровићу Његошу као основни мотив „Горског вијенца”, о Косову, о Лазару и Милошу Обилићу, о Вуку Бранковићу и његовој издаји, о Немањићима и Хребелјановићима, о Скендербегу, записано је код владике Василија, тако да не би било никакво чудо да је његова *Историја* била основа Његошевог косовског предања и предања о Црнојевићима. У овој *Историји* је такође описана и чувена битка на Царевом лазу (1712), за вријеме Владике Данила, и побједа Црногораца над сераскером Ахмет-пашом (Владика Василије је био практично савременик ове битке и њених непосредних учесника, па је чудно да има историчара који тврде да се ова битка није ни догодила). Хиперболички истичући и друге битке Црногораца против Турака у току прве половине XVIII вијека, Владика на

⁵¹ Исто.

⁵² Исто, стр. 244.

⁵³ Исто, стр. 245.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто, стр. 252-257.

крају закључује: „да се ови народи нијесу тако снажно оружјем борили, за сигурно би пали у ропство, као и остала Србија”.⁵⁶

У својој *Историји* владика Василије посебно помиње и двојицу пећких патријараха: патријарха Арсенија Црногорца, који је добјегао (1689) „у своју отаџбину Црну Гору” због турског насиља и прешао у Аустрију са 80.000 Срба, и патријарха српскога Арсенија Јовановића који је пребјегао Брђанима а одатле у Ћесареву земљу (1737).⁵⁷ Значајно је да владика Василије на крају ове своје кратке *Историје* наводи, заједно са црногорским митрополитом, 22 архијереја Пећке патријаршије, од којих 12 у Турској а 9 у Ћесарској аустријској области. Као свједок и савременик историјских збивања наводи и тешко стање у коме се нашла Пећка патријаршија последице сеобе Арсенија Јовановића Шакабенте (1737), када је на пећки трон дошао Грк Карац Јоаникије, последице кога су „Србљи поставили свог природног народног патријарха као и раније” (ријеч је о патријарху Атанасију пећком који га је и рукоположио и додијелио му титулу „егзарха трона пећкога” (1750). За среброљубивог и неправедног Грка Јоаникија владика Василије каже карактеристично: „Срећа је његова што далеко заобиђе Црну Гору”.⁵⁸ Приказујући руском цару историју црногорског народа и славено-српског царства Владика на крају закључује, позивајући се на историју турске монархије, „да је црногорски народ слободан” и да „Црна Гора посебно своје име и слободу храброшћу и оружјем брани од непријатеља”.⁵⁹

Спремност на жртву до смрти за слободу, коју је на Косову крвљу посвједочио цар Лазар са Милошем Обил(ов)ићем и другим витезовима, коју Владика Василије наводи у свом опису косовске битке, поприма и он, као животно надахнуће и примјер: „Ко љуби Христа и жели милост Божју”, наводи он Лазареве ријечи пред битку, „нека иде са мношвом да пролијемо крв за вјеру и Цркву, за отаџбину и славу; ко ли неће милости Божије, нека иде за проклетим Вуком Бранковићем”!⁶⁰ Слично томе пишу он и владика Сава са главарима црногорскијем кадији и муселиму и свијема агама од Подгорице, Спужа и Жабљака (1755), истичући да „никад Чернаја Гора харача није плаћала”, а онима који јој пријете да је посијеку и похарају, поручују: „Ми чекамо на своју земљу, нека наша земља нашу крв попије”.⁶¹

Владика Василије је и први од митрополита Петровића који се трудио да и на поетски начин изрази своје идеје и своју мисао. Нарочито су значајне његове три pjesме: Црна Гора, Стевану Немањи и Исмаилу. Пјевајући

⁵⁶ Исто, стр. 254-257.

⁵⁷ Исто, стр. 257/8.

⁵⁸ Исто, 259.

⁵⁹ Исто, 260.

⁶⁰ Исто, стр. 252.

⁶¹ Исто, стр. 281.

„Черној Гори” од Котора па до Бара и до Скадра, Иван-бегом оглашеној, манастиром прослављеној, обдареној царским (немањићким) орлом, коме су сада „крила саломљена” а „црква царска разорена”, Владика се нада да ће Црква поново бити сазидаана, Московијом украшена, да ће у орлу перја да подрасту и Цркви крила опет да подигну.⁶²

У пјесми „Симеону Немањи” он позива српске краљеве да устану: „цару Христу молбу сатворите, мухаметску вјеру (н)изложите, от нашега отечества иждените... Отечество ваше обновите!”. Симеон Немања је иза себе оставио изврсне насљеднике, који је „краљевством Србију прославио” а сви они „много цркве саградили, отечество своје просветили”. У пјесми Василије позива и своју сабраћу србске архијереје да не леже и да се не лијење, него сву ноћ Бога да моле – „Царство србско паки ваставити, правдоју и благодостијем прославити!”.⁶³ У пјесми „Исмаилу” он очекује испуњење пророштава „светих људи”, по коме ће Исмаил, који влада Константин градом, као христохулник, бити коначно „низринут” а царство хришћанско се обновити. На крају пјесме додаје: „Многи желе то да виде / Данил пророк то предвиде”.⁶⁴

Што се тиче *богословља* владике Василија, поред специфичности његове историософије и државотворне идеје коју смо навели, он ходи стопама својих предшественика, држећи се наслијеђеног православног предања и учења. Он исповиједа Исуса Христа као Сина Божјега и држи се Православља као вјере својих Отаца. Као и владика Сава он источно Православље назива „прави закон гречаски свете Цркве јерусалимске”.⁶⁵ Богородицу назива „пречистом Дјевцом, мајком Христовом, свих царицом”.⁶⁶ За њега је Исмаил, тј. мухамеданство, христохулна вјера која треба да буде низринута и замијењена хришћанским обновљеним царством. Иако прагматик и реалиста, који се првенствено заноси слободом и обновом царства, он жели да то царство буде утемељено на Божјем закону, као онај који за себе каже да је „хришћански васпитан и христијански живио и христијански хоће и да умре”.⁶⁷ Владика Василије Христа исповиједа за Спаситеља и призива „благодат Светога Духа” на своје вјернике и народ. Црква је Христово стадо чији су епископи пастири. Иако епископ Цркве Истока, православни митрополит и егзарх православног Пећког трона, Митрополит Василије је спреман да сарађује као и његов народ са „царевима хришћанског имена”

⁶² Исто, стр. 285.

⁶³ Исто, стр. 286.

⁶⁴ Исто, стр. 287.

⁶⁵ Исто, стр. 274.

⁶⁶ Исто, стр. 286.

⁶⁷ Исто, стр. 314.

без обзира на вјероисповијест.⁶⁸ Он се, међутим, противи и одупире покушајима унијаћења у Приморју и Далмацији и наметању у областима под млетачком влашћу намјесто православних архијереја – унијатских. Преко унијатског архијереја у Далмацији Млечићи желе да наметну помињање папиног имена у Цркви, римокатоличко учење да свети Дух потиче од Оца и Сина, вјеру у чистилиште, пријесни хљеб, као и са квасцем за причешће посвећеног Христовог тијела. Он наводи трагични догађај кад су после турског освајања Босне и Херцеговине „хришћани грчке вјероисповијести”, тј. православни Срби, доbjегли у Дубровник да се спасу и кад су на Ускрс у цркви светог Николе изненада нападнути од католика и побијени, а имовина им заплијењена. Од тога доба, каже Владика, „никаквог хришћанину наше вјероисповијести не допуштају да живи међу њима, нити има у њиховој држави наше цркве ни човјека”. Ако се деси да неко умре, не дозвољавају му да се у њиховој земљи сахрани. Са тог разлога он такве гонитеље назива „последњи непријатељи нашег Православља”.⁶⁹ Занимљиво је истаћи да он не само што се држи старог јулијанско-никејског календара него често на крају својих писама, после датума (нпр. „марта 19”), додаје „по србски”, називајући тако стари календар српским календаром.⁷⁰

Признајући патријарха у Пећи, као њиме рукоположен и његов егзарх Митрополит Василије сматра да је митрополит скендеријски и приморски „најстари у Србији и Босни и Бугарији”, потврђујући то писмом папе римског Лава четвртог.⁷¹ У својству патријаршког егзарха он је предао Марији Терезији два писма пећког патријарха и два своја меморијала. Као што у писму царици каже да је његова Митрополија најстарија од свих других епархија, тако каже и за саму Црну Гору да она није „никоме подчињена, него стоји још од времена Александра Великог као чиста дјевица, једна нарочита Република”, којом влада њен митрополит „не само у црквеним пословима него и у свјетовним”.⁷²

Ова мисао обнове србске државе, са Црном Гором као њеним једром, на основама „суда” (= законика) „светопочившијех краљевах серпскијех”,⁷³ била је и мисао водиља наследица Саве и Василија *Св. Пејтра I Цетињског, Пејтра II и краља Николе Пејровића*. Свети Петар I и Петар II ову замисао само продубљују како на историофском тако и на идеолошком и државотворном прагматичном плану, а потоњи владар Петровић краљ Никола се труди читавог свог живота да је претвори у стварност.

⁶⁸ Исто, стр. 258.

⁶⁹ Исто, стр. 259-260.

⁷⁰ Исто, стр. 329, 328, 327.

⁷¹ Исто, стр. 302.

⁷² Исто, стр. 300.

⁷³ Исто, стр. 274.

Свети Петар I Петровић (1784-1830) ово чини такође као заговорник обнове „славено-србског царства”. Ради остваривања тог циља он је размишљао о стварању јединствене Цркве састављене од три митрополије – Цетињске, Которске и Далматинске. Французи после освајања Далмације понудили су му „да буде патријарх свега српског народа или цијелог Илирика”.⁷⁴ Битке и бојеве над Турцима на Мартинићима и Крусима (1796) резултат су тог ослободилачког заноса. Оне претходе првом српском устанку и као такве су претеча и почетак општег покрета ослобођења на Балкану уопште, не само код Срба. Зато није ни мало случајно што се Петар I толико одушевио појавом и личношћу Војда Карађорђа. То одушевљење он је пренио и на свога синовца Петра II, а овај га преточио у „Посвету праху оца Србије” у Горском вијенцу. Свети Петар се носио са истим искушењима као и његови претходници: ратовао је са Турцима, носио се са Млечанима и Аустријом, трудио се да настави и утврди везе са Русијом, уз сва искушења са којима се сусретао. Појава Француза на просторима Боке и Далмације било је ново искушење са којим се носио. Ширење Црне Горе на Брђане, покушај присаједињења Боке Црној Гори, сарадња са херцеговачким племенима и са Карађорђем, одушевљење Грчким устанком на Пелопонезу под Орловим и касније Грчком борбом за ослобођење и стварање државе (1821) – све је то уткано у живот и дјело овог највећег и најсветијег изданка светородне лозе Петровића. Као што је познато, он је уложио огромни труд на мирењу закрвљених и завађених црногорских племена и на основу тога с правом назван Миротворац. Био је у живом контакту са Карловачком митрополијом, гдје је од стране Мојсија Путника (у Сремским Карловцима) и рукоположен за архијереја (1784).

Свети Петар Цетињски не само да је био образованији од својих претходника, него је био и духовно цјеловитији. Његова мисао и дјело били су одраз његовог личног живог опита у најдубљем смислу те ријечи. Испосник и подвижник, човјек молитве и практичног умијећа, као и великог човјекољубља, био је и човјек светитељске смјелости и одлучности. Као ни тројица његових претходника ни он није био богослов теоретичар, него првенствено мудрац практичне философије живота. Иако се није бавио школским богословљем у уобичајеном смислу ријечи, ипак је могуће на основу његових „Посланица”, по много чему сличних Посланицима Апостола Павла, извући кристално јасан његов црквенобогословски поглед на живот и свијет. То нарочито важи за његову етику, утемељену на изворним еванђелским начелима, на народном етосу и језику. Света Тројица, Бог Отац и Син и Свети Дух, то свето Име Божје којим он почиње свој Законик, личност Христа Бога и Сина Божјег представљају основне истине његовог живота и учења као и његовог дјелања. Мало је ко примијетио да његов Закон не са-

⁷⁴ Др Ђоко Слијепчевић, *Историја српске цркве*, књига друга, Минхен 1966, стр. 258.

мо што почиње именом Свете Тројице него има и 33 члана, онолико колико је Христос поживио година на земљи. Миротворац и Законодавац, по много чему сличан старозавјетном пророку и законодавцу Мојсију, вођи изабраног народа Божијег, он као да слиједи начело свога сродника по духу великог исихасте XIV вијека, Св. Григорија Паламе, који каже: „Ми проповиједамо Ријеч преточену у дјело, и дјело, праксу словесну, разумну (логосну)”.

Посебно мјесто у његовој личности и животном опиту има његова *ријеч*, било изговорена као поука, благослов и клетва, било записана. Писана ријеч му је језгровита и убједљива, сажета. Као и његова усмена ријеч она је плод не разумског домишљања, него најдубљег искуства, опита ума и срца заједно. Његов *благослов* и *клеџива* не темеље се у његовој људској снази, нијесу просто одраз психосоциолошког стања његових умних и емотивних сазнања и способности. Они су испуњени Божјом силом, живом вјером у стварно присуство и дјејство Божје. Он је близак Богу, он живи Богом и његовом вјечном Ријечи, снагом његовог Имена које је изнад сваког имена. Отуда је моћ његове ријечи у Божјој сили а не у њој самој, зато је тако дјелотворна и снажна, зато се толико дуго памти, никад не губећи своју благодатну силу. Не памте се до дана данашњег не само његове клетве и благослови, усмени и писмени, него и пут којим је прошао, дом у коме је бора-вио, камен на коме је сједио, дрво у чијем хладу се одмарао.

Рекли смо да је теократија лозе Петровића била особене врсте. То потврђује и чињеница да су митрополити као Господари били органски везани са „црногорским збором”, који је одлучивао под њиховим предсједништвом. Ту специфичност је у своје вријеме запазио већ Љуба Ненадовић кад каже: „Владалац је у Црној Гори као старешина једне задруге, као патријарх једног племена, као отац у некој великој породици”.⁷⁵ Лаза Костић томе додаје: „Митрополит је био симбол јединства и вјере и црногорске узајамности и посебности”.⁷⁶ Ово „благо сагласије” између црквености и свјетовности, између „свештенства и царства”, могуће је било постићи зато што је народ био крштени хришћански народ, јединствене вјере и језика, јединственог етоса. То сагласије је нарочито остварено баш у личности Светог Петра Цетињског и начину његовог дјелања. Он нимало случајно, баш са тог разлога, назива Цркву „општенародна Црква”.⁷⁷ У ствари, овдје је народна црквеност и обједињеност око Имена Божјег био стожер саме државности и предуслов да управо епископ буде на челу народа и народног „збора”, да га он мири, да му суди, да га брани од „пасје вјере” (израз владике Данила) и од сваког насиља, унутарњег и спољашњег.

⁷⁵ Исто, стр. 260.

⁷⁶ Исто, стр. 248.

⁷⁷ *Петровићи, њисци, духовници, владари*, књ. I, стр. 339.

Петар II Петровић Његош (1830-1851) доводи до апотеозе ту државотворну мисао својих предака, нарочито свога светог Стрица, библијски утемељену, надахнуту Немањићима, царем Лазаром и Милош Обилићем, тј. Косовом и Косовским завјетом. то он чини у свим својим дјелима, нарочито у „Горском вијенцу”, „Лучи микрокозма” и „Лажном цару Шћепану Малом”. Како је владика Петар II схватао ту ослободилачку замисао српског народа и државотворну идеју јасно се види из његове поруке кнезу Александру Карађорђевићу (1848) по Матији Бану: „Сад или никад... Ти у Призрен за краља а ја у Пећ за патријарха!”⁷⁸ Ту исту идеју он је још језгровитије дефинисао у једном од својих писама: „Црна Гора је урна у коју је силно име Душаново прибијегло и у коју се свештено храни витешко име Обилића и Скендербега”.⁷⁹ Црна Гора је за владика Петра II „искра” (слободе) која је „скочила у наше горе, из гомилах пепела величине Душанове”, а катедра на којој је сједио је „крвава и бурна катедра”.⁸⁰

Као црквени поглавар Петар II је одржавао везе, бар у почетку свога служења, са Цариградском патријаршијом преко рашко-призренског митрополита, који га је на Кому произвео за архимандрита.⁸¹ Одржавао је везе са Карловачком митрополијом у почетку преко епископа далматинског Јосифа Рајачића, а касније и преко митрополита Стефана Стратимировића. У сталном контакту је био са Руском црквом, односно са Св. Синодом у Петровграду, гдје је и рукоположен за епископа (1833). Сматрао је да је њега и његов повјерени му народ „усуд осудио на искушење, на жртву за Православље и част имена”.⁸²

О Његошевој философији, религиозности и богословљу је много писано, више него о било ком другом из лозе Петровића, али не увијек адекватно његовом изворном теолошком и философском схватању и мишљењу. При томе би се могло слободно рећи: скоро онолико колико има проучавалаца Његошеве мисли, толико има и Његоша. То потврђује дубину и снагу његове мисли али истовремено и његову савременост, па отуда и потребу да свако у њему нађе оно што тражи и што има у себи. Вјероватно је да и сам Петар II даје за то повода, нарочито у неким својим дјелима (*Биљезница*, *Луча микрокозма*). Његову упитаност и крик пред тајном, као и скамењеност пред „грдним судилиштима” овога свијета, његову слободу у трагању за истином – многи претварају у потврду својим схватањима и животним ставовима, други опет у коначну истину његове философије живота. Зато није чудо што је било тумача Његоша чак као атеисте или пантеисте, ко-

⁷⁸ Др Љубомир Дурковић–Јакиш, цит. дјело, стр. 42.

⁷⁹ Др Ђоко Слијепчевић, цит. дјело, стр. 277.

⁸⁰ Исто, стр. 288.

⁸¹ Исто, стр. 280.

⁸² Исто, стр. 280, 284, 293.

смичког револуционара и сл. (најкарактеристичнији примјер тога јесте Душан Недељковић). Што се тиче Његошеве религиозности и његовог богословља, најбоља до сада написана књига на ту тему и најадекватније тумачење дао је несумњиво Владика Николај Велимировић у његовом класичном спису „Религија Његошева”.

Од Његоша који је „по звијездама учио богословију” не може се очекивати неки конзистентан богословски систем. Системи таквог типа усталом нијесу никад били својствени богословима и Оцима православног Истока. Такав приступ богословљу има основу у битном ставу Отаца Истока: Апофактичка, неизрецива Тајна по самој својој природи није смјестива у рационални још мање рационалистички систем.

Са сигурношћу се може рећи да Петар II почиње и темељи своје трагање на хеленском и библијском дивљењу пред тајном свијета и човјека. Што се тиче „земаљских мудраца” код којих је пажљиво тражио одгонетку „људске судбе”, „све њих мисли на једно сабране” за њега ништа друго не представљају „до кроз мраке жедно тумарање” (*Луча микрокозма*). „Нијемо нарјечје”, тј. занемјелост и ћутање, завршетак је и крај сваког људског напора разумског познања истине. Једино што је Његошу јасно на основу чуда и љепоте творевине јесте постојање њеног Творца, који, „божанственом зањат поезијом”, производи својим стваралачким Словом светове знане и незнане. Такође је на основу трагичног животног опита њему савршено јасно познање да „над свом овом грдном мјешавином, опет умна сила торжествује”.

Не улазећи у подробније излагање и анализу Његошевог богословља, остављајући по страни поријекло његовог схватања у „Лучи микрокозма” о преегзистенцији Адама, једно можемо рећи са сигурношћу: Основна истина Хришћанства – истина и учење о Светој Тројици, која се провлачи на посредан и непосредан начин кроз његова дјела и којој он на самртном одру предаје на аманет Црну Гору; истина о вјечном Слову Божјем, које је све из ничега створило, чијем закону је све покорно, које држи „ланац миродржњи” (*Луча микрокозма*), које се „обукло у човјечество”, васкрсло и васкрсењем својим „смрт поразило” (исто); вјера у бесмртност људске душе и побједу живота над смрћу; схватање да су они који поричу човјеков вјечни живот и бесмртност душе „зли тирјани душе бесмртне” који унижавају људско име и „званије човјека пред Богом”, који „грабе небу искру божествену”, селећи је у „скотско мртвило”; вјера у Христа као Спаситеља свијета и исповиједање Богородице која га је родила; признавање хришћанских врлина и поста као начина постојања – све су то основне премисе Његошевог мишљења и живљења, његово животно Вјерују.

Човјек је оно што је пред смрћу. Ко је био и какав је био Петар II суочен са смрћу види се из сачуваног описа последњих Његошевих часова, који је Вук Поповић доставио Вуку Карацићу 22. новембра 1851. године. Ево шта је Поповић записао: „Сјутра дан осване још у тежој муци, али га бистра па-

мет није никад издавала, и зато се мирно исповиједи и причести, па најпосле с раширеним рукама ове ријечи изговори: 'Боже и Света Тројице помози ми. Боже и Света Госпођо предајем Ти на аманет сиротну Црну Гору. Свети Арханђеле Михаиле, прими моју гријешну душу'".⁸³ У свјетлости Његошевог посљедњег Завјештања и овог предсмртног часа треба сагледавати његову личност и његово свеукупно дјело. Космички и људски трагизам и агон, крст и васкрсење, распеће и славословље – представљају егзистенцијалне границе и гранична стања у којима се креће и живи Петар II. Жарко Видовић је можда први који је у његовом дјелу, опиту и личности тако јасно назрео битније доживљену крстоваскрсну космичку Литургију освијетљену Литургијом Цркве, односно „народца” Божјег његовог, одсвуда притијешњеног, заточника „српскога крвавога крша” – Црне Горе.⁸⁴ Владика Петар II не само да је трагао за метафизичким основама космичке и људске стварности (др Драган Вукчевић), него је на тим основама, у распетом бићу доживљеним, саградио и оставио потомству у наслеђе свој трагични крстоваскрсни оптимизам. Његова „мирна исповијест и причешће” пред смрт свједоче његово предсмртно помирење са Христом и Црквом и са ближњима, а истовремено и предукус оне свјетлости („свијетле сјенке”) коју је „назрио” „јоште са бријега којег су његови смртни кораци мјерили”. То је био, као што се пише у свом Завјештању, смирили одзив на Божји позив „или под Његовим лоном да вјечни сан борави, ил у хорове вјечне да Га вјечно слави”.⁸⁵

Књаз Данило Пејровић (1851-1860) није прихватио да продужи у својој личности дотадашње јединство духовне и свјетовне власти. Црногорску митрополију је препустио митрополиту, а сам је преузео улогу свјетовног владара. Иако му је владика Петар II оставио тестаментом „владичанство како је од старине закоњено у Црној Гори”,⁸⁶ Данило је кренуо другим путем и на његов предлог, и то тек 1858. г. Цетињска митрополија је добила архијереја у лицу Никанора Ивановића Његуша, из Далмације. Тако је Митрополија била више од седам година без епископа. Да буде још интересније, то се догодило управо у времену кад су грчки канонисти Рали и Потли у својој „Синтагми” навели како је Црногорска митрополија „аутокефална” (1855), позивајући се на руски „Синтагматсион”, али подвлачећи да ће као такве нема у диптисима Цариградске патријаршије. Колико су они у том погледу били неупућени види се и по томе да наводе као митрополита „Петра Петровића”, који је већ неколико година био умро. При то-

⁸³ Вукова *Њрејиска*, књ. VII, Бгд. 1913, стр. 111; Ср. Др Ђоко Слијепчевић, *цит. дјело*, стр. 299.

⁸⁴ Петар II Петровић Његош, *Изабрана њисма*, књ. VI, Бгд. 1974, стр. 189/90.

⁸⁵ Петар II Петровић Његош, *Сабрана дјела*, књ. VII, изд. 2001, стр. 299.

⁸⁶ Миращ Мишовић, *Пејар II Пејровић Његош, Писма*, књ. III, стр. 434.

ме наводе такође да је црногорски митрополит „егзарх трона пећкога” који је већ деведесет година био укинут (1766). На страну чињеница да они имају „аутокефалном” једну Митрополију која нема ни једног епископа, а познато је по канонима Цркве Истока да је потребно најмање два или три епископа да би једна помјесна Црква могла да постоји самостално. Уз то треба истаћи да Руска црква никада до тада а ни по тада није имала право да даје аутокефалност некој Цркви, поготово Цркви која никад није била њен саставни дио и није потпадала под њену јурисдикцију. Митрополит Никанор је свега двије године остао на Цетињу: послје убиства књаза Данила (1860) био је протјеран од новог књаза Николе I у Русију (умро је и сахрањен у Трсту код цркве Св. Спиридона).

Књаз Данило је остао познат у историји као прагматиста, као укротитељ племенског партикуларизма, немилосрдни искорјенитељ својих противника, доносиатељ познатог „Даниловог законика”. Издржао је напад паше Латаса (1851/2), извојевао једну од најсјајнијих црногорских побједа на Грахову (1858), допринијевши самосталности Црне Горе и њеном проширењу. Проширио је политичке везе Црне Горе на западне народе. Као и његови претходници, преко повјерљивих људи у Србији, Босни и Херцеговини, радио је на ослобођењу српског народа, настојећи да оствари стару тежњу о оснивању црногорско-српске државе.⁸⁷ На молбу архимандрита Серафима из Манастира Дечана (1859), у којој и дечанску обитељ назива „задужбином ваших (Данилових) светих прадједова”, књаз Данило шаље помоћ Дечанима и Пећкој патријаршији, дајући им сваку моралну и политичку подршку.⁸⁸ Значајно је истаћи оно што су већ многи запазили који су проучавали Данилов законик и његове изворе (уп. нпр. Владимира Јовићевића) да је овај Законик, поред утицаја тадашњег савременог европског законодавства и Законика Светог Петра Цетињског, обликован, посредно или непосредно, на основу увијек живе традиције Душановог законика и Законог правила (Крмчије) Светог Саве, као и обичајног права, формираног кроз вјекове под њиховим утицајем.⁸⁹

Књаз и краљ Никола I Пејровић (1860-1921) својом државотворном замишљу и дјелом и животним опредјељењем, зацртаним већ у младости у његовој химни „Онамо 'намо”, својим бојевима према Херцеговини, Васојевићима „стожеру Рашке земље...” (тако их назива у свом „Васојевићком колу”), ослободилачким ратовима, закључно са ослобођењем Косова (1912) и трагичним ослобађањем Скадра (1913), показује се као досљедни настављач идеје ослобођења и обједињења српског народа. При томе он се увијек позива на своје славне „претке”: Црнојевиће, Балшиће, Немањиће, Хребе-

⁸⁷ Владимир Јовићевић, *Данилов законик снага државе*, 1994, стр. 94.

⁸⁸ Исто, стр. 181.

⁸⁹ Исто, стр. 191-195.

љановиће и Бранковиће, па све до Војислављевића и Св. Јована Владимира.⁹⁰ Проширивши територију Црне Горе и задобивши њену независност (1878) организовао је правни и просвјетни живот земље, подстакао њен економски развитак, настојећи да је претвори у модерну државу. Уложио је не мали напор на духовној и моралној обнови црногорског друштва, на хришћанским темељима, обједињујући просвјету и Цркву. Иако је у његово вријеме као и код господара црногорских прије њега Црногорска митрополија била и законом проглашена за државну Цркву (Устав за књажевину Црну Гору, чл. 40), он се трудио и правно и практично да и друге двије вјероисповијести (Римокатоличка и Исламска) имају иста права у држави као и званична Православна црква. Краљ Никола је послјије немањићке епохе најзначајнији ктитор, градитељ и обновитељ, на просторима Црне Горе, некадашње Зете, бројних храмова и манастира. Одржавајући живе везе са Русијом и Књажевином Србијом, успостављао је контакте и сарадњу и са осталим европским државама, нарочито с Аустријом, Италијом и Француском. На црквеном плану, било сам као владар било преко својих митрополита, одржавао је међуправославне везе не само са Митрополијом у Књажевини Србији (која је тражила и добила аутокефалност 1879. г.) и Карловачком митрополијом, него на првом мјесту са Руском Црквом, као и са Цариградском и Јерусалимском патријаршијом. Преко надбискупа барског одржавао је везе и са Ватиканом, помогавши обнову барске надбискупије. Резултат тих веза је био и конкордат између Свете Столице и Црне Горе уговорен 18. августа 1886. г.

Значајно је истаћи да су симбиозу државног и црквеног живота, наслијеђену од Источноромејског (византијског) царства и средњовјековне српске државе, као и од својих претходника митрополита из Лозе Петровића, задржали и двојица свјетовних господара Петровића: књаз Данило и књаз односно краљ Никола. То је, међутим, очувано са једном веома важном промјеном. Док је, наиме, у вријеме митрополита црквени поглавар био и свјетовни господар, сада су се улоге промијениле: свјетовни владар, поред власти у држави, вршио је и пресудни утицај на живот Цркве и њено управљање. То се јасно види у начину избора митрополита послјије Петра II па све до Митрофана Бана, који је зависио непосредно од воље владара. Види се и из односа књаза Данила, војводе Мирка и младог књаза Николе према митрополиту Никанору Ивановићу (вољом владара је изабран и вољом владара прогнан из државе 1860. г.); види се из начина формирања Захумско-рашке епархије (1879), као и из начина доношења Устава „аутокефалне православне Митрополије у Књажевини Црној Гори” (1904), такође вољом владара. Краљ Никола је имао пресудан значај и на избор Рашко-призренског, односно Пећког митрополита др Гаврила Дожића (1912. г.). Тако се, наро-

⁹⁰ Никола I Петровић, *Дјела*, Подгорица 1997, стр. 375.

чито за вријеме књаза Николе, Црногорска митрополија нашла у антиномичном положају: Књаз је, с једне стране, ради остварења својих државничких владарских интереса, први који је владарском вољом прогласио Православну митрополију у Црној Гори „аутокефалном” (тиме је припремао своје проглашење за краља); с друге стране, баш у његово вријеме Митрополија је у суштини изгубила елементарну врсту аутономије (о аутокефалности, пуној независности, и да не говоримо), да би коначно уставно била сведена на врсту одсејака при Министарству просвјете („и црквених послова”). До које је мјере ишла та зависност Цркве од државне власти, и поред тога што јој се признаје „унутрашња управа” (ср. Устав за Књажевину Црну Гору, чл. 129), види се како из државног Устава тако и из Устава Светог Синода (1904).

Као потврду реченог навешћемо неколико примјера. Прво, сам Свети Синод није се звао Синод Православне цркве у Црној Гори него „Свети Синод Књажевине Црне Горе” (Устав Светог Синода, чл. 9). Друго, по државном Уставу (чл. 130) „духовне власти свијех признатијех вјероисповијести у Црној Гори стоје под надзором просвјете и црквенијех послова”. Треће, за сваки састанак Светог Синода „мора бити извјештена Државна Власт” (Устав Светог Синода, чл. 6). Синодски чланови се постављају указом Књаза, полажући пред Синодом заклетву вјерности владајућем Књазу (чл. 13). По истом Уставу Књаз је изнад Светог синода чак и у питањима свргнућа неког свештеног лица, као онај који има право апелације и помиловања (чл. 19). Спољашњи послови који спадају у надлежност Светог Синода (чл. 21, тч. 1-9) постају извршни тек кад их Књаз одобри. Књаз је онај који између три кандидата које предлаже Свети Синод за архијереја „именује” једнога на упражњену архијерејску столицу у Књажевини (чл. 21, тч. 6). До које мјере је духовна власт у Црној Гори била зависна од државних институција види се из Устава Светог Синода чл. 135. и 138. по којима се чак и „преписка духовнијех власти Источно-православне цркве са странијем црквенијем властима саборима и синодима, врши са одобрењем министра просвјете и црквенијех послова”, док се „службена писма или наредбе духовнијех власти, сабора и синода са стране” не смију обнародовати и извршити у Црној Гори без одобрења истог министра!

При свој овој скоро пуној зависности и потчињености Цркве државној власти и Књазу, била је једна олакшавајућа околност: двојица свјетовних господара Црне Горе из Лозе Петровића, нарочито књаз Никола, били су дубоко религиозни православни људи, везани како по насљеђу тако и по личном опредјељењу за Православну цркву. Они су у том погледу слиједили своје претке митрополите, и то до те мјере да се намеће закључак да увођењем кнежевине у Црној Гори теократија није престала у потпуности да постоји; промијенила је само начин функционисања. Овдје је њен акценат просто пренијет са митрополитске на књажевску власт. Као и за његове претходнике и за књаза Николу Црна Гора је једна врста породице а он

„pater familias”. Зато му је тако тешко и пало прихватање Устава и Народне скупштине. За разлику од времена митрополита, који су, како каже Павле Ровински, управљали народом не силом државе и државне принуде већ духовним и моралним утицајем и ауторитетом, Књаз је користио и државну принуду на основу Даниловог а касније Богишићевог Законика. Оно што је била Црна Гора за вријеме митрополита – „духовно братство своје врсте” (Павле Ровински) – она је то остала по много чему и за вријеме њихових наследника књажева Петровића.

На основу реченога о специфичности начина владања Петровића и начина њиховог избора и наследства могло би се поставити и једно на први поглед неочекивано питање: Да ли је династија Петровић икад била у правом смислу династија? То питање се намеће само по себи, и то не само с разлога што су већина Господара били митрополити него и зато што је и само насљеђе било по избору а не по династичком уобичајеном континуитету, све до посљедњег краља и господара Николе I. Први је био краљ Никола који је покушао да претвори ову братственичку светородну лозу у природну наследну династију. И то је био он – њен крај!

Истаћи ћемо још неколико чињеница карактеристичних за Лозу Петровића и њихово учешће у животу Цркве и народа. Што се тиче саме Црногорске митрополије, ова древна Зетска епископија, уздигнута на степен Митрополије за вријеме цара Душана (1346), како до Петровића тако и за њихово вријеме, она је била једна од најзначајнијих епископија Пећке патријаршије. То потврђује како њено оснивање (1219) и устројство тако и рукополагање њених митрополита од стране пећких патријараха, све до владике Василија (Светог Петра је рукоположио митрополит карловачки Мојсије Путник 1784. г.). Па и онда кад су митрополити рукополагани у Русији, од времена Петра II, Пећка патријаршија је увијек била присутна у њиховом сазнању. По ријечима проте Ивана Калуђеровића, члана Цетињске консисторије, изговореним на дан обнове Пећке патријаршије 12. септембра 1920. г. у Цетињском манастиру „живи и никад неугашени пламен” Пећке патријаршије „тињао је на Цетињу, на пријестолу старославне Зетске, Скендеријске и Приморске митрополије. У тој јединој Митрополији српској, до данашњег дана успјешно се одржао црквено-правни континуитет и традиција Пећке патријаршије”.⁹¹

Да је прота Калуђеровић био у праву види се јасно из живота, ставова и мишљења свих пет митрополита Петровића, као и из става и односа према Пећкој Патријаршији краља Николе. Као примјер тога навешћемо познати документ који је изасланство Црногорског збора поднијело аустријском цару (1779), сачуван под називом „Погодбе”, којим траже да Архимандрит Петар

⁹¹ Александар Стаматовић, *Крајња историја Митрополије Црногорско-приморске са Шемањизмом за 1999. г.*, Цетиње 1999, стр. 86.

Петровић буде рукоположен у Карловцима, подвлачећи при томе: „Желимо да Митрополит црногорски зависи од пећког патријарха у Србији... али да се рукополаже (у Аустрији) само дотле докле Турци владају Србијом, те не можемо да га слободно пошаљемо у Пећ”.⁹² Исти став налазимо у одговору скупа црногорских главара (1804) руском Синоду, гдје се тврди да руски Синод нема власти над Црногорским митрополитом јер је „наш митрополит остао сам за себе у овдашњој Цркви независан ни од какве власти”, зато што су Турци насилно „пресјекли битност славено-српских патријараха а столица пећких патријараха упражњена”.⁹³ Већ смо навели став владике Петра II по овом питању, а сличан њему је био и став краља Николе. Карактеристично је да је почетком прошлог (XX) вијека дошло до озбиљног трвења између Карловачке и Цетињске митрополије, управо у времену кад је оживјело питање обнове Пећке патријаршије, око тога ко је прави наследник њен и пећких патријараха. Краљ Никола је до краја заступао став да је то Црногорска митрополија као носилац „пламена” аутокефалности Пећке патријаршије. Зато је по ослобођењу Косова предао кључеве славних задужбина „својих предака” (Пећке патријаршије и Дечана 1913. г.) митрополиту пећком Гаврилу Дожићу – „древних светих и дивних храмова српских... да у њима скоро догорјели жижак кандила у првобитну свјетлост поджежете”.⁹⁴ Па и онда кад је био у изгнанству, у вријеме васпостављања Пећке патријаршије (1920), објавио је у „Гласу Црногорца” текст којим поздравља то обнављање и уједињење Српске цркве, не прихвата, међутим, да њено сједиште буде у Карловцима, већ тамо гдје је он планирао и гдје је одувјек било – у Пећи.

Иначе, краљ Никола је наслиједио религиозност својих предака. За сваки значајни дан у животу он се моли или благодари Свевишњем. Кад ступа на пријесто (1860) куње се пред Богом „створитељем свих нас”. Он вјерује да га је Божји промисао поставио за књаза и Господара. Зато слави Бога и клања се његовом светом рођењу. Призива помоћ Божју и благослов Светог Петра на раднике ослободиоце Косова. Он поштује закон Христа Спаситеља и вјерује у бесмртност душе. Он вјерује, како сам каже, у то тако чврсто „да му се чини да има број свога мјеста на небу – изнад његове камените кнежевине”. У *Аутобиографији* каже: „Ја сам силно наклоњен Цркви, моја је жеља била да постанем калуђер”. Имао је страсну љубав за Цркву и службу Божју па се пита – не знајући шта га је томе вукло – „да ли љубав к Богу и жеља за мирним, срећним, вјечним животом, да ли страх од пакла, гријеха, врага и вјечнијех мука”? Његово књижевно дјело показује, по ријечима Слободана Томовића, „осјећајног, мислећег и хришћанском добротом надахнутог ствараоца”. Он осјећа да у пјесничком надахнућу има

⁹² Исто, стр. 76.

⁹³ Исто.

⁹⁴ Исто, стр. 78.

нешто Божје: „О ти добро надахнуће!” У пјесмици „Искрице о човјеку” износи своју вјеру о човјековом прародитељском паду у гријех, па додаје на једном мјесту: „Човјек тога се опрао / кад је суза Голготу осула”.⁹⁵

Вјерују краља Николе дефинисано је сажето у завјештању своме сину Мирку, предвиђеном за наслѣдника трона. У њему Данилу „предаје сабљу Немањића у наслѣдство” а Мирку оставља аманет „да никад не заборави да потичемо из породице које је вазда била привржена српској вјери и нашој Православној цркви”.⁹⁶

Ово сажето излагање о учешћу светородне лозе Петровића у животу Цркве и народа и о њеном богословљу завршићемо ријечима Св. Петра Цетињског, које мање-више важе за све владаре Петровиће, Господаре Црне Горе: „Заборавио сам и моју душу и моје здравље и пријенуо за вас...” (Брђанима).⁹⁷ А то значи: Најдивније својство и украс ове светородне лозе био је дух хришћанске саможртвености. Зато су и достојни помена и као митрополити и као Господари Црне Горе. Зато ће они остати и вјечно савремени.

⁹⁵ Никола I Петровић, *Дјела*, Подгорица 1997, стр. 280, 328, 373, 385, 886, 1011, 1012, 1091, 1167.

⁹⁶ Исто, стр. 1159.

⁹⁷ *Петровићи, њисци, духовници, владари*, стр. 346.

